

ZÂRİYÂT SÜRESİ

mazlarında aralarında benzerlik bulunan Rahmân-Necm, Müzzemmil-Müddessir gibi sûrelerden ikisini bir rek'atta okuduğu (Tûr ile birlikte) sûrelerden biridir (Buhârî, "Ezân", 106; Tirmizî, "Cum'â", 69; İbrâhîm Ali es-Seyyid Ali İsâ, s. 306-308, 318). Bazı tefsir kitaplarında yer alan, "Cenâb-ı Hak, Zâriyât sûresini okuyan kimsese dünyada esen her bir rüzgârın on misli sevap verir" meâlindeki hadis (Zemahşerî, V, 622; Beyzâvî, IV, 194) mevzû kabul edilmiştir (Muhammed et-Trablusî, II, 722). Muhammed Osman Ebû Semüre *Sûretü'z-Zâriyât: Tefsîruhâ ve İrâbühâ* (Mansûre 1987) ve Abdülkâdir Hüseyin *Advâ belâğiyye 'alâ cüz'i'z-Zâriyât* (Kahire 1991) adıyla birer eser kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Tefsîr", 51; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXVI, 239-242; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. M. Masum Vanlıoğlu), İstanbul 2009, XIV, 125-129, 156-159; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, V, 622; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1410/1990, XXVIII, 232; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Beyrut 1410/1990, IV, 194; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedî-di'z-zâ'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 722; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî* (nşr. M. Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî), Beyrut 1421/2000, XXVII, 5-7; Elmâlî, *Hak Dini*, VI, 4527, 4546; Ca'fer Şerefeddin, *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1420/1999, s. 3-26; İbrâhîm Ali es-Seyyid Ali İsâ, *el-Ehâdis ve'l-âşârü'l-uâride fi fezâ'ili süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1421/2001, s. 306-308, 318.

BEKİR TOPALOĞLU

ZARÛRÂT-ı DİNİYYE

(الضرورات الدينية)

Sübûtu ve delâleti kesin nasla sabit olan dinî hususlar.

Zarûrât sözlükte "zarar vermek; mecbur etmek, gerekli kılmak" anlamındaki **zarr** kökünden türeyen ve "çaresizlik; ihtiyaç, gereklilik" anlamına gelen **zarûretin** çoğul şeklidir. Zarûrât-ı dîniyye terim olarak "dinden oldukları sübût ve delâlet açısından kesin bir delille belirlenmiş hususlar" şeklinde tanımlanabilir. Zarûrât-ı dîniyye dinin temel ilkelerine işaret ettiğinden daha çok kelâm ilminin konuları arasında yer almakla beraber "şâriin hüküm koyarken murat ettiği kesinlikle bilinen ilkelere" anlamında fıkıhın "makâsîd" alanıyla da doğrudan ilgilidir. Din açısından bir şeye inanmanın zorunlu olması için onun hem sübûtunun hem delâletinin kesin,

yani Kur'ân-ı Kerîm veya mütevâtîr sünnetle sabit olması gerekir. Bu niteliği taşıyan her türlü bilginin kabul edilmesi gerekir. Amelî ve ahlâkî hükümlerin sübût ve delâlet açısından zarûrât-ı dîniyye kapsamına alınması onların bilfiil eda edilmesi değil benimsenmesi anlamına gelir. Bu hükümlere iman ettiği halde edasında kusurları bulunan kişi yine müslüman sayılır.

İslâm âlimleri zarûrât-ı dîniyye kapsamına giren hususları "âmentü, usûlü'd-dîn, usûl-i selâse" ve "usûl-i hamse" gibi başlıklar altında ele almışlardır. Dinin bilinmesi ve inanılması gereken diğer hususları da bu başlıklardan birinin kapsamına girmektedir. Ehl-i sünnet âlimleri, "Cibrîl hadisi" diye meşhur olan rivayet doğrultusunda (Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân", 1) İslâm dininin temel prensiplerini altı ilke halinde sıralamış, ilmiyal kitaplarında bunlara "âmentü esasları / şartları" denilmiştir. Buna göre iman esasları Allah'a, meleklere, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere inanmaktır. Âmentü metninde sadece altı şartın sayılması iman edilmesi gereken hususların bunlardan ibaret olduğu anlamına gelmez. Nitekim söz konusu şartların ulûhiyyet, nübüvvet ve meâd olarak üçe (usûl-i selâse), ulûhiyyet ve nübüvvet şeklinde ikiye ve sadece tevhid (aslü'l-usûl) olarak bire indirgendiği de görülmür (bk. ÂMENTÜ). Mu'tezile âlimlerine göre âmentü beş esastan (usûl-i hamse) ibarettir: Tevhid, adl, va'd ve va'id, menzile beyne'l-menzi-leteyn, emir bi'l-ma'rûf nehiy anil'münker (Kâdî Abdülcebbar, s. 67); Şîa ise bu esasları tevhid, nübüvvet, imâmet, meâd ve adâlet şeklinde sıralar (M. Hüseyin Kâşîfülgîta, s. 61-76; Fığlalı, s. 335 vd.). İmâm-ı Rabbânî zarûrât-ı dîniyyeyi üç gruba ayırmıştır. 1. Tevhid, nübüvvet ve meâd gibi inanılması zorunlu olan esaslar. 2. Namaz, zekât, oruç, hac gibi farziyeti kesin olan ibadetler. 3. Zina, içki, kumar gibi haramlığı sabit olan hususlar (*Mektûbât*, III, 22). Burada söz konusu edilen şey amelî ve ahlâkî hükümleri ifa etmek olmayıp onların İslâm dininin birer hükmü olduğuna inanmaktır.

Zarûrât-ı dîniyye kesinlik arzettiğinden bunların varlığı ictihada konu teşkil etmez (Karaman, s. 216). Dolayısıyla te'vil ve ictihad yoluyla usûlü'd-dîn kapsamına alınan hususların sübût tartışmalıdır ve bunları dinin değil mezhebin usulü olarak kabul etmek daha isabetlidir. Bundan dolayı Şîa âlimleri "zarûrât-ı dîniyye" ve "zarûretü'l-mezheb" ayırımına gitmişler, ken-

dilerince benimsenen imâmet ve adâlet prensiplerini -diğer İslâm mezhepleri tarafından kabul edilmediğinden- "usûlü'l-mezheb"; tevhid, nübüvvet ve meâdi ise "usûlü'd-dîn" şeklinde adlandırmış, böylece kendilerine yöneltilecek eleştirileri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (M. Hâdî Âl-i Râzî, XXI/83-84 [1426], s. 93 vd.). Fetva literatüründe, zarûrât-ı dîniyye kapsamındaki hususlardan birini inkâr eden kimsenin dinden çıkacağı belirtilmiştir (Burhanpurulu Şeyh Nizam, IV, 310-340). İnkâr edilen şeyin imanın esaslarından birini teşkil etmesi şart olmayıp namaz ve oruç gibi bir ibadetin farziyetini, içki ve zina gibi bir mâsiyetin haramlığını inkâr etmek de aynı hükme tâbidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1112; Bâkullânî, *el-İnsâf* (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1407/1986, s. 14-21; Kâdî Abdülcebbar, *el-Uşûlü'l-ğamse* (nşr. Faysal Büdeyr Avn), Küveyt 1998, s. 67; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul, ts. (Fazilet Neşriyat), III, 22; M. Hüseyin Kâşîfülgîta, *Aş-lü-ş-Şîa ve usûlühâ* (nşr. Murtazâ el-Askerî), Beyrut 1402/1982, s. 61-76; Burhanpurulu Şeyh Nizam, *el-Fetâvayı Hindiyeye (Fetâvayı Alemgiriyeye)* (trc. Mustafa Efe), Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), IV, 310-340; Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, Ankara 1985, s. 216; *Diyanet İslâm İlmihali*, Ankara 2006, I, 71; II, 85; E. Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir 2008, s. 335 vd.; Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 345; M. Hâdî Âl-i Râzî, "Zarûriyyâtü'd-dîn ve'l-mezheb", *Türâşünâ*, XXI/83-84, Kum 1426, s. 93-183.

MAHMUT ÇINAR

ZARÛRÂT-ı Şİ'RIYYE

(الضرورات الشعرية)

Şiirin vezin ve kafiye düzeniyle armonik yapısını korumak için saire tanınan kural dışı tasarruflar anlamında bir terim.

Konu daha çok zarûrât-ı şî'riyye başlığıyla ele alınmakla birlikte zarâir-i şî'riyye, ruhas-ı şî'riyye, cevâzât-ı şî'riyye, icâzât-ı şî'riyye başlıkları da kullanılmıştır. Nesirdeki yaygın kurallara aykırılıklar genelde "şâz / şüzüz" terimiyle belirtilirken şiire has olan bu tür kullanımlar "zarûret / zarûrât" kelimeleriyle ifade edilmiştir. Şair, şiirinde vezin ve kafiye düzeniyle onun armonik yapısını koruyabilmek için bazı tasarruflara başvurmak zorunda kaldığından bu uygulamaya "zarûrât / zarâir" denildiği gibi bunun için "ruhas, cevâzât / icâzât" tabirlerine de yer verilmiştir. Şevlevbîn'in ifadesine göre zarûretin iki illeti

ve tevcihi vardır: Asla döndürme ve örneğe benzetme. Müberred'in sıkça tekrarladığı asla döndürmede şair kelimeyi i'lâl, ibdâl, kalb gibi işlemlerden önceki asıl şekline çevirebilir, meselâ gayri munsarîf yerine munsarîf kullanıma yönelebilir: "الأجل"ü "الأجل"ye, "مبيع"u "مبيوع" a döndürmesi gibi. Yine şair bunu bir örneğe benzeterek yapabilir: "لبيتي" yerine nûn-ı vikâyesiz "لبيتي" şeklinde kullanımı tercih edebilir. Böylece şair ismini nasb, haberini ref'eden edatlar arasında yer almada, nûn-ı vikâyeli ve onsuz kullanımda, "لبي، أن، أن، كآن، لكن، لعل" gibi edatlara benzeterek mebnîliği bozan kural dışı bir uygulamaya başvurmuştur. Şâz kullanımların döndürülebileceği bir asılları bulunmadığı gibi bunlar nâdir olduğundan kendileri de bir kural teşkil edemez. Çünkü şâz fâsîh Araplar'ın nâdiren kullandığı yapılarıdır. Ayrıca şiirde zaruret sayılan bir şey nesirde hata sayılır. Nitekim Sîbeveyhi "إد!"nın cevabını cezmetmesini şiirde zaruret, nesirde hata kabul etmiştir (*el-Kitâb*, I, 434).

Zarûrât-ı şî'riyye hususunda Sîbeveyhi ve ona uyanlarla nahiv ve aruz âlimlerinin çoğunluğuna ait iki temel yaklaşım söz konusudur. Sîbeveyhi şiirde zarureti, "şairin vezin ve kafiye düzenini korumak için yapmak zorunda kaldığı kural dışı uygulama" diye tanımlamış, İbn Mâlik et-Tâî, A'lem eş-Şentemerî ve İbn Halef gibi âlimler de bu anlayışa katılmıştır. Bunlar zaruret kavramının sözlük anlamına bağlı kalarak böyle bir yaklaşım ortaya koymuş. İbn Mâlik, zaruretin "önlenemez ve savuşturulamaz sıkıntı" anlamına gelen "zarar"dan türediğini, bu sebeple şairin kıyas dışına çıkmaktan kurtulma, onu değiştirme, yerine başka bir şey koyma imkânına sahipse bu takdirde zarurettten söz edilemeyeceğini söylemiştir (Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, s. 5-7). Nahiv ve aruz âlimlerinin çoğunluğuna göre ise zarûrât-ı şî'riyye nesirde değil sadece şiirde görülür. Bu bağlamda İbn Usfûr el-İşbîlî (*a.g.e.*, s. 6), kıyas dışı durum değiştirilebilse de bunun bizâtihi şiirin ortaya çıkardığı bir zaruret olduğunu belirtmiştir. *Min Esrâri'l-luğa* müellifi İbrâhim Enîs gibi bazı çağdaş edebiyatçılar şiirde zaruretin varlığını kabul etmez. Bunlar nesirde benzeri görülmeyen bir kullanımın şiirde ortaya çıkabileceğini, bunun şiire has bir dil ve bir kıyas kabul edildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak eski âlimlerin zaruret dediği şeyle "şiir dili, şiire has kıyas" özünde farklı şeyler değildir. Öte yandan İbn Fâris, Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Sinân el-Hafâc gibi âlimler de şiirde zarureti kabul etmeyip bunu hata ve galat olarak

görürler. İbn Fâris şöyle der: "Şairler söz emirleridir, bu sebeple memdûdu maksûr, maksûru memdûd okuyabilir, takdim-tehir, îmvâ ve işaret yapabilirler. Ancak i'rabda hata yapma veya sözü çığırından çıkarma hakları yoktur". Hafâcî eski yeni ayırımı yapmadan bu tasarrufları hata saymakta, dolayısıyla kudemânın zaruret dediğine hata demektedir. Zarureti mutlak şekilde olumsuz gören İbn Fâris, zaruret irtikâbı sebebiyle şaire ikramda bulunmuş hiçbir emîr ve hükümdar tanımadığını söylemekte, ona göre şair ya sağlıklı şiir nazmedecek ya da şiir yazmayacaktır (*Süyûtî, Hem'û'l-hevâmî*, II, 156). Ebû Hilâl el-Askerî de nahiv âlimleri göz yumsa bile şairin zaruret irtikâbından uzak durması gerektiğini, çünkü zaruretin sözü çirkinleştirdiğini belirtir. Askerî, kadîm şairlerde bu tür tasarruflara rastlanmasını şiir sanatının henüz başlangıç döneminde olmasına bağlar ve bunun farkına varamadıklarını iddia eder (*Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, s. 112). İbn Cinnî'ye göre ise zaruret şairin zayıflığını ve yeteneksizliğini değil kendisine son derece güvendiğini gösterir (*el-Hasâ'îş*, II, 392-393).

Zaruret güzel ve çirkin diye ikiye ayrılır. Kudemâ şiirinde yaygın olması, dolayısıyla zihnin kendisinden ürmediği zaruretlere güzel, aksi ise çirkin sayılmıştır. Nasb halinde sondaki "yâ"yı sâkin kılmak (الساري yerine الساري gibi), "قنلة" veznindeki bir kelimenin çoğulunu "قنلات" yerine "قنلات" olarak kullanmak güzel zarurete; Arap şiirinde sadece yedi örneği tesbit edilen, muzâri fiilin başına "ال" harf-i târifinin getirilmesi (اليندر gibi) çirkin zarurete örnek verilebilir. Yine i'rab hareketini değiştirmek, özel ismi başka bir kalıba çevirmek (Süleyman'ı Sellâm yapmak), kelimedeki aslı anlaşılamayacak biçimde harf eklemek (المنازل yerine المنازل), Arap dilinde aslı bulunmayacak şekilde kelimeye harf eklemek (فانظور yerine فانظر) gibi tasarruflar en çirkin zaruretlere örnek görülmüştür. Güzel zaruret kategorisine girenler başta olmak üzere zaruretlere çoğu fesahati bozmayan tasarruflar kabul edilmiştir. Süyûtî hissin kendisinden ürktüğü zaruretin fesahat dışına çıkacağını belirtir (*Hem'û'l-hevâmî*, II, 156). Ayrıca kelime üzerinde zaruret miktarınca tasarruflarda bulunmak ve aşırıya kaçmamak da bir zaruret kuralıdır. Meselâ munsarîfi gayri munsarîfe çevirmeye tensivi düşürmek yeterlidir ve cer halindeki kesreyi fethaya dönüştürmek sınırı aşmaktır. Vezin ve kafiyye nisbetle zaruret, ortadan kaldırılınca vezin bozulduğu zaruret, kafiyye bozulduğu zaruret ve ikisinin de bozulmadığı zaruret diye üçe ayrılmıştır. Zaruret eksiltme (hafız), ekleme (ziyade) ve değiştirme (tağyîr) yoluyla uygulanabilir. Eksiltme hareke, harf veya cümle eksiltmesi, ekleme hareke veya harf eklenmesi biçiminde, değiştirme ise birçok şekilde gerçekleştirilebilir (bk. TAĞ-YİR).

Zaruretin belli bir sayı ile sınırlandırılması doğru olmamakla birlikte Zemahşerî'ye nisbet edilen aşağıdaki beyitlere göre Arap şiirinde yaygın biçimde kullanılan zaruretin sayısı ondur:

ضرورة الشعر عشر عد جملتها /
قطع ووصل و تخفيف و تشديد //
مد و قصر و إسكان و تحريك /
ومن صرف و صرف تم تعدد

(Şiir zaruretinin sayısı ondur: Vasil hemzesini kat', kat' hemzesini vasletmek; şeddeliyi sâkin, sâkini şeddeli yapmak; maksûru memdûd, memdûdu maksûr okumak; harekeliyi sâkin, sâkini harekeli yapmak, munsarîfi gayri munsarîf, gayri munsarîfi munsarîf kılmak). Âlûsî, *ed-Darâ'ir*'inde kırk ikisi eksiltme, doksan üçü değiştirme, yirmi yedisi ekleme olmak üzere 162 zaruret çeşidi sıralamıştır. Halil b. Ahmed şuarâ tasarrufu ve şiir zarureti meselesine ilk temas eden dilcidir: Şairler söz emirleridir, onda diledikleri gibi tasarruflarda bulunabilirler. Başkaları için câiz olmayan hususlar onlar için câizdir. Bu sebeple şairler mânâyı mutlak veya mukayyet olarak ifade edebilirler. Gayri munsarîfi munsarîf kılmak, lafzın yapısını değiştirmek, lafzı muakkad hale sokmak, maksûru memdûd, memdûdu maksûr yapmak, lafzın okunuş şekillerini bir yerde beraber zikretmek, lafzın sıfatları arasında ayırım yapmak, dillerin anlatmaktan ve zihinlerin kavramaktan âciz kaldığı şeyler ortaya koymak, bu sebeple uzağı yaklaştırmak, yakını uzaklaştırmak (uzak ve yakın işaret ve nidâ edatlarını birbiri yerine kullanmak), bâtlı hak, hakkı bâtlı sûretinde tasvir etmek onlara özgüdür (Kartâcen-nî, s. 143-144).

Şiirde zaruret konusunu ayrıntılarıyla ilk ele alan, ilgili terminolojiyi ilk defa kullanan Halil b. Ahmed'in öğrencisi Sîbeveyhi'dir (ö. 180/796). Sîbeveyhi, *el-Kitâb*'ının yaklaşık seksen beş yerinde şiir zarureti meselesinden söz etmiş, "Bâbu mâ yahtemilü'ş-şî'r, mâ yecüzü fi'ş-şî'r, mâ yaztarru ileyhi'ş-şâir" gibi ifadelerle terminolojinin oluşturulmasında çığır açmıştır. "Nesirde câiz olmayan şeyler şiirde câizdir" (I, 26); "Nesirde zayıf ama şiirde câizdir" gibi zaruret esaslarını günderme getirmiş, bir örneğe benzetilerek ve asla irca

ZARÛRÂT-I Şİ'RİYYE

edilerek zaruretin gerçekleştirilme ilkeleri yine ilk defa onun tarafından belirlenmiştir. Daha sonra Müberred, *el-Mukteḍab* adlı eserinin yetmiş kadar yerinde şiir zaruretinin bahsetmiş ve zaruret halinde kelimelerin asıllarına irca edilmesini câiz görmüştür (III, 354) (میبع ← مبیوع، یکرم ← یوکرم) (gibi). Diğer nahivcilerin aksine emr-i gâib "lâm"ının şiirde düşürülmesini (izmâr) câiz saymamış ve zaruret kabul etmemiştir (II, 132-133). İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*'inde (III, 447) hazif türünden bazı zaruret örneklerine değinmiş ve şairin mecbur kaldığında bunlara başvurabileceğini belirtmiş, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî *el-Cümel*'inde (s. 362) otuz kadar şiir zarureti kaydetmiştir. İbn Reşîk el-Kayrevânî *el-Umde*'sinde (II, 255-265) konuyu "Bâbü'r-ruhas fi'ş-şi'r" başlığı altında ele almış, zaruretlerin sınırlanamayacağını, bir kısmının kadîm Araplar'dan duyulmakla birlikte pek kullanılmadığını ifade etmiştir. Ardından eksiltme ve ekleme zaruretleri şeklinde iki kategori altında elli kadar meseleyi ele almış, kelimenin i'rab hareketini hafzetmeyi (sâkin kılmak) en çirkin zaruret türlerinden saymıştır. Ali b. Süleyman el-Haydere el-Yemenî *Keşfü'l-müşkil*'inde (II, 526-551) yaygınlık esasına göre güzel, çirkin ve orta düzeyde olmak üzere üç kategoride kırkı aşkın zaruret çeşidini incelemiştir. İbn Yaîş es-San'ânî *et-Tehzîbü'l-vasîf*'inde yine yaygınlık temelinde güzel ve çirkin olmak üzere on beşerden otuz zaruret türünü ele almıştır. İbrâhim eş-Şâtîbî, *Elfiyye*'nin hacimli şerhi *el-Makâsîdü's-şâfiyye*'si ile onda sıkça atıfta bulunduğu yine hacimli eseri *el-Uşûlü'l-Arabiyye*'sinde konuya geniş ölçüde yer vermiştir. Bu temel eserler dışında şiir zarureti İbn Cinnî'nin *el-Haşâ'îş*'inde, Süyûtî'nin *el-Eşbâh*'ında, Bağdâdî'nin *Hiżânetü'l-edebe*'i gibi gramer ve edebiyat eserlerinde de ele alınmıştır.

Şiirde zarurete dair ilk müstakil eserin Müberred (ö. 286/900) tarafından yazıldığı kaydedilir. Daha sonra Ebû Saîd es-Sîrâfî (*Zarûretü's-şî'r*, nşr. Ramazan Abdütevâb, Beyrut 1985; *Mâ yaḥtemilü's-şî'r mine'z-zarûre*, nşr. Avad b. Hamed el-Küzi, Riyad 1409/1989; Kahire 1412/1991), İbn Fâris (*Zemmü'l-ḥaḥa' fi'ş-şî'r*, nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, Kahire 1349/1930), İbn Cinnî, Kazzâz el-Kayrevânî (*Mâ yecüzü li'ş-şâfir fi'z-zarûre*, nşr. Muhammed Zağlûl Selâm – Muhammed Mustafa Heddâre, Tunus 1971), İbn Usfûr (*Darâ'irü's-şî'r*, nşr. Seyyid İbrâhim Muhammed, Beyrut 1980), Ebû Saîd el-Kureşî (*el-Lisânü's-şâkir* [urcûze]) müstakil eserler kaleme almışlar-

dır. Çağımızda Mahmûd Şükrî el-Âlûsî'nin *ed-Darâ'ir*'i (Kahire 1418/1998) metotlu ve kapsamlı bir çalışma olup burada hazif, ziyâde ve tağyîr kategorilerinde 162 zaruret incelenmiştir. M. Abdülhamîd Sa'd (*eş-Şüzûz ve'z-zarûre fi lügati'l-Arab*, Kahire 1389/1969) ve Muhammed Hamâse Abdüllatîf de (*ez-Zarûretü's-şî'riyye fi'n-naḥvi'l-Arabî*, Kahire 1979) ve Halîl Bün-yân Hassûn (*Fi'z-zarûretü's-şî'riyye*, Beyrut 1983) birer eser kaleme almıştır.

Edebî nesirde zaruret konusu şiirde zaruret konusunun yanında ele alınmıştır. Edebî nesirde seci düzeni şiirdeki kafiye düzenine, aynı vezinde kelimelere dayanan edebî sanatlar şiirin vezin sistemine tekabül ettiği gibi âyetlerde durak sonu kafiyesi diye nitelendirilebilecek fâsılalarla aynı vezinde kelimelere dayalı edebî sanatların, bazı hadislerde de benzer özellikler sebebiyle tasarrufların vâki olduğu görülmektedir. Konuya ilk temas eden dilci Ahfeş el-Evsat olmuş (ö. 215/830 [?]), nesirde tenasübü ve seci düzenini korumak için başvurulan kıyas dışı uygulamaların zaruret sayıldığını şu örneklerle göstermiştir: Ahzâb sûresinde (33/10, 67) "الظنون" ve "السبيل" kelimelerine durak kafiyesi uyumu için işbâ' elifi eklenmiş, İnsân sûresinde (76/4, 15) durak sonu kafiye düzeninin korunması için gayri munsarif olan "سلاسل" ve "قوارير" kelimeleri asıllarına irca ile munsarif (tenvinli) hale çevrilmiştir. Bu örneklerle hadis metinlerinde de rastlanmaktadır. Ahfeş, şiirde zarurete dayanan bu tasarrufların yaygınlık ve dil alışkanlığı sebebiyle nesirde de yapıldığını belirtmektedir (Radî el-Esterâbâdî, I, 106-107; M. Abdülhamîd Sa'd, IV/4 [1975-76], s. 152). İbn Berrî ve Süyûtî gibi âlimler de nesirde seci, Kur'an'da ise fâsıla düzeninde görülen tasarrufların zaruret sayılması konusunda Ahfeş'e katılmıştır. Müberred ilk defa, çok kullanıldıkları için mesellerde de şiirde câiz görülen tasarrufların geçerli olduğunu söylemiş (*el-Mukteḍab*, III, 280; IV, 261), İbn Cinnî de onu teyit etmiştir (*el-Muhteseb*, I, 19). Zaruret meselesini Kur'an'dan zengin örneklerle etraflıca ele alan ilk edip İbn Reşîk el-Kayrevânî'dir. Kayrevânî, *el-Umde*'sinde (II, 262-265) Kur'an'da yer alan bu tür kullanımların tasarruf ve zaruret çerçevesine girmediğini, Kur'an'ın yüce belâgatının ve muhkem ifadesinin gereği olduğunu, şiirde görülen benzeri tasarrufların ifade acizinden kaynaklandığını belirtir. Müzekker kelimeye müennes, müennes kelimeye müzekker muamelesi yapmak, umumu husus, hususu umum anlamında kul-

lanmak, ism-i fâile ism-i mef'ûl ve ism-i mef'ûle ism-i fâil mânası vermek, çoğula tekil sıfat veya haber getirmek, teke ikil veya çoğul hitap, ikiye tekil veya çoğul hitap, münâdâyı hazif, muzâri başından "ل" in hazfî (ان [لا] تحيط) veya ziyâdesi, isim anılmadan zamir getirmek, yemin, şart ve soru cevaplarını hafzetmek, iki münasip ten birini zikredip ikisine hitap etmek, zikredilen iki şeyden biriyle ilgili haber getirmek şeklinde yirmi civarında meseleye Kur'an'dan örnekler vermiştir. Âlûsî *ed-Darâ'ir*'inin sonundaki (s. 234-240) konuyla ilgili mâlûmatı kaynak göstermeden İbn Reşîk'ten hemen hemen aynen aktarmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1408/1988, bk. İndeks; Müberred, *el-Mukteḍab* (nşr. M. Abdülhâlik Uzeyme), Kahire 1963-68, I, 144; II, 132-133; III, 280, 354; IV, 261; ayrıca bk. İndeks; İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv* (nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî), Beyrut 1405/1985, III, 447; Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-Cümel* (nşr. İbn Ebû Şeneb), Paris 1376/1957, s. 362; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Arabî), I, 323-335; II, 392-393; III, 188; a.mlf., *el-Muhteseb* (nşr. Ali en-Necdî Nâsîf v.dğr.), Kahire 1415/1994, I, 19; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Ali M. el-Bicâvî – M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1371/1952, s. 112-150; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, II, 255-265; Ali b. Süleyman el-Haydere el-Yemenî, *Keşfü'l-müşkil fi'n-naḥv* (nşr. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî), Bağdad 1404/1984, II, 526-551; İbn Yaîş es-San'ânî, *et-Tehzîbü'l-vasîf* (nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre), Beyrut 1411/1991, s. 420-432; Kartâcennî, *Minḥacü'l-bülegâ ve sirâcü'l-üdebe* (nşr. M. el-Habîb İbnü'l-Hoca), Beyrut 1981, s. 143-144; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye* (nşr. Yûsuf Hasan Ömer), Tahrân 1398/1978, I, 106-107; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naḥv* (nşr. Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1406/1985, s. 200-203; a.mlf., *Hem'u'l-hevâmi' şerhu Cem'ül-cevâmi'*, Kahire 1327, II, 156; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edebe*, I, 31-34; VI, 63; VIII, 362; IX, 285-286; X, 115; Mecdî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemül-muştalâḥâtü'l-Arabiyye fi'l-luğa ve'l-edebe*, Beyrut 1979, s. 11, 129; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Mizânü'z-zehab fi şinâ'ati şî'ri'l-Arab*, Beyrut 1406/1986, s. 24-28; Mişâl Âsî – Emîl Bedî Ya'kub, *el-Mu'cemül-mufaşşal fi'l-luğa ve'l-edebe*, Beyrut 1987, I, 541-548; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *ed-Darâ'ir* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Kahire 1418/1998, s. 5-38, 234-240, ayrıca bk. tür.yer.; M. Abdülhamîd Sa'd, "ez-Zarûre 'inde'n-naḥviyyîn", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb bi-Câmi'ati'r-Riyâd*, IV/4, Riyad 1975-76, s. 151-191; İlyâs Kîrîb, "ez-Zarûrâtü's-şî'riyye beyne'l-kudemâ ve'l-muḥdeşîn", *el-Ma'rife*, sy. 495, Dimaşk 1425/2004, s. 234-244.

M. FARUK TOPRAK

ZARURET

(bk. ZARURİ).